

Naučni članak

UDK 658.11:339.137.2(497)

KONKURENTNOST PREDUZEĆA U ZEMLJAMA TRANZICIJE

Doc. dr Boško V. Đukić

Mr Siniša S. Crljić dipl. ing.

Nezavisni univerzitet Banja Luka

Sažetak: Pojam konkurentnosti prvenstveno se veže za ekonomiju i kao takav označava ekonomiju koja kontinuirano beleži visoku stopu rasta proizvodnje. Konkurentnost je usko vezana za politiku preduzeća. Cilj politike preduzeća je stvaranje povoljnog ambijenta za razvoj preduzeća, posebno malih i srednjih preduzeća. Međutim, da bi preduzeća u državama koje pretenduju da budu deo Evropske unije, bila konkurentna kako na domaćem, tako i na svetskom tržištu, moraju da prođu kroz proces tranzicije.

Gljučne reči: *konkurentnost, preduzeće, tranzicija, razvojna strategija, profit, cena.*

Abstract: The term “competitiveness” is primarily used in economics, and as such, it is applied to describe an economy that continuously records the high rate of production growth. Competitiveness is closely related to company policy. The policy of a company is to create a favourable environment for the development of small and medium enterprises in particular. However, in order to be competitive both on domestic and world markets, companies in the countries that aspire to become EU members need to go through the process of transition first.

Key words: *competitiveness, company, transition, development strategy, profit, price.*

Uvod

Suštinu tranzicije čine sistemske promene. One zahtevaju da se napravi jasna razlika između politike tranzicije i razvojne srategije. Krajnji cilj tranzicije privreda Centralne i Istočne Evrope je izgradnja efikasne tržišne privrede koja će značajno uticati na konkurentnost preduzeća. Da bi tržišna privreda bila efikasna, potrebno je konkurentnost zasnovati na inovacijama, visokoj produktivnosti i razvojnom izvozu.

1. Konkurentnost

Kod definisanja konkurentnosti postoji više pristupa i pogleda.

Konkurentnost definišemo kao niz institucija, politika i faktora koji određuju nivo produktivnosti zemlje. Nivo produktivnosti, s druge

strane, opredeljuje održivi nivo prosperiteta koji može stvarati neka privreda. Što je neka privreda konkurentnija, biće sposobnija da proizvede viši nivo dohotka svojim građanima. Nivo produktivnosti određuje stopu prinosa, pa kako je stopa prinosa ključna za rast privrede, konkurentnija je ona privreda koja ostvaruje brži rast na srednji i dugi rok [1].

Konkurentnost ili tržišna utakmica je osnovni regulator tržišta. Iako neki teoretičari smatraju da konkurentnost nije ništa drugo do merenje bogatstva društva zaobilaznim putem, vrlo je važno da ona doprinosi inovativnosti, poslovanju i ukupnom ekonomskom rastu [6].

Da bi preduzeće bilo konkurentno u regionalnom i globalnom okruženju, ono mora kontinuirano da unapređuje svoju produktivnost. Preduzeća teže unapređenju svoje produktivnosti u nastojanju da ostvare brži rast, razvoj, viši kvalitet i profit. U toj žestokoj borbi jedan od najznačajnijih faktora povećanja produktivnosti i podizanja konkurentnosti je kvalitetan menadžment. Često menadžeri na konkurenciju gledaju preusko, podrazumevajući da se ona odvija samo između današnjih konkurenata. Zbog toga Porter naglašava da postoji pet snaga konkurentnosti. Tih pet snaga konkurentnosti su [2]:

- (i) pretnja novih ulaznika,
- (ii) pregovaračka snaga dobavljača
- (iii) pregovaračka snaga kupaca,
- (iv) opasnost od supstituta, i
- (v) rivalstvo postojećih konkurenata.

Svaka od ovih snaga važna je za preduzeće i svaka od njih može da utiče na povećanje ili smanjenje konkurentnosti. Zbog toga menadžeri moraju svaku od pomenutih snaga da analiziraju i da shodno tome razviju određenu strategiju koja će na kraju dovesti do povećanja konkurentnosti preduzeća. Polazna tačka u razvoju strategije unapređenja konkurentnosti jeste potpuno razumevanje svih snaga koje oblikuju konkurentnost.

Preduzeća mogu u principu primenjivati sledeće osnovne strategije za ostvarivanje konkurentnosti proizvoda:

- nuđenje najbolje cene (uslova kupovine proizvoda) za jednak kvalitet kao što to nudi konkurencija, i to na celom tržištu ili samo na odabranim segmentima;
- različitost (posebnost) za neka obeležja proizvoda u odnosu na proizvode konkurencije na celom tržištu ili samo na odabranim segmentima;
- orijentacija na samo neke segmente tržišta, odnosno pronalaženje niša na tržištu za koje nisu zainteresovane velike kompanije [3], i to orijentacija u smislu najbolje cene ili različitosti (tabela 1).

Strategije za konkurentnost			
Strategija	Veštine i resursi	Organizacija	Rizici
Najbolja cena uz jednak kvalitet	<ul style="list-style-type: none"> •Dostup kapitalu •Sposobni procesi •Zadovoljni zaposl. •Dizajn za proizvod. •Jeftina distribucija 	<ul style="list-style-type: none"> •Kontrola troškova •Detaljno izveštavanje •Odgovornosti •Ostvarenje ciljeva 	<ul style="list-style-type: none"> •Tehnološke promene •Lak ulaz nove konkurencije •Rast troškova
Različitost(posebnost za neka obeležja)	<ul style="list-style-type: none"> •Jak marketing •Jak razvoj •Poznat kvalitet •Jaka kooperacija 	<ul style="list-style-type: none"> •Jaka koordinacija marketinga, istraživanja i razvoja proizvoda •Kreativni zaposleni 	<ul style="list-style-type: none"> •Prevelika razlika cene u odnosu na konkurenciju •Imitacije
Orijentacija na segment/e tržišta (niša)	<ul style="list-style-type: none"> •Kombinacija gornjih aspekata orijentisana na određeni strateški cilj (nišu) 	<ul style="list-style-type: none"> •Kombinacija gornjih aspekata orijentisana na određeni strateški cilj (nišu) 	<ul style="list-style-type: none"> •Povećanje troškova •Smanjenje razlika obeležja proizvoda prema konkurenciji

Tabela 1. Neke moguće strategije za konkurentnost proizvoda

2. Tranzicija

Tranzicija je kao svetski proces, započela devedesetih godina prošlog veka, a u nekim zemljama traje i danas. Posledice tog tranzicionog procesa su privredne krize, ratovi, kolektivni nacionalni stres i različiti pritisci koje doživljava svaki čovek.

Najvažniji događaji koji se dešavaju u tim promenama su krizni udari, koji izazivaju nagli porast nezaposlenosti i osiromašenje većine stanovništva.

Samoupravni privredni sistem u socijalističkim zemljama nije uspeo da obezbedi adekvatan privredni razvoj, čime su privredno systemske promene postale nužnost.

To znači da privrede nekadašnjih socijalističkih zemalja imaju potrebu da se pre svega vlasnički transformišu, radi razgraničavanja prava svojine i odlučivanja po osnovu tog prava, i da se uključe u globalnu konkurenciju sa novim pravilima igre, uz jasno utvrđene ciljeve i strategije sopstvenog razvoja. To ujedno postaje jedno od važnijih pitanja za utvrđivanje značaja tranzicije u cilju stvaranja novih strategija, kojima je potrebno pokrenuti privredni rast i razvoj. U procesu tranzicije veoma je važan pravilan i kvalitetan izbor strategija za uspešnu implementaciju utvrđenih ciljeva i poslovanja preduzeća. Utvrđivanje relacije između tranzicije i razvoja preduzeća je od vitalnog značaja za donošenje određenih strategija radi postizanja boljeg i bržeg razvoja i podizanja konkurentnosti.

Tranzicija treba da izazove niz serijskih promena i da pomogne u uspostavljanju novih, boljih mehanizama privređivanja koji će na kraju uticati na povećanje konkurentnosti preduzeća.

Horst Siebert je proces transformacije sa netržišnog na tržišni sistem privređivanja predstavio kao redosled aktivnosti:

Makroekonomska stabilizacija

- monetarna stabilizacija
- obaranje inflacije
- novčana reforma i uspostavljanje konvertibilnosti
- budžetske restrikcije
- otklanjanje budžetskih deficita.

Mikronivo

- početak mikroreformi
- samostalnost preduzeća
- uklanjanje državnog monopola spoljne trgovine
- tržište umesto centralističkog planiranja
- slobodna konkurencija na tržištu
- uvođenje mikroreformi.

Prilagodavanje preduzeća, sektora, grana

- demonopolizacija preduzeća
- privatizacija
- stvaranje novih firmi

Institucionalna infrastruktura

- ugovorno pravo
- privredno pravo
- svojinska prava
- reforma bankarskog sistema

Autonomna centralna banka

Razvoj poreskog sistema

Tabela – Pregled 2. Transformacija sa netržišnog na tržišni sistem privređivanja[4]:

Siebertov koncept procesa tranzicije je održiv u delu makroekonomske stabilizacije. Gotovo sve zemlje u tranziciji imaju nestabilne makroekonomske prilike i moraju da teže stabilizovanju odnosa u svojim privredama.

Ekonomisti zapadnih zemalja imaju dva pristupa u vezi sa tranzicijom i svrstavaju ih u [5]:

- 1) evolutivni (gradualistički-organski), i
- 2) revolucionarni (inicijativni) pristup.

Prvi pristup (evolutivni) je zasnovan na mišljenju da privredno okruženje zemalja u tranziciji nije idealno, i da ono zahteva duži vremenski period da bi se kvalitativno promenilo. Vlasničko prestrukturiranje prema ovim stavovima kod velikih preduzeća nije moguće u kratkom roku, i za to je potreban duži vremenski period, uz postepeno prilagođavanje. Nasuprot velikih, kod malih preduzeća je to moguće učiniti dosta brzo, zahvaljujući njihovoj fleksibilnosti i preduzetničkim mogućnostima.

Drugi pristup (revolucionarni) zastupa brzo i sveukupno uvođenje tržišnih mehanizama, i sprovođenje privatizacije uz primenu više različitih metoda. Mišljenje pristalica ovog pristupa je da odmah treba otpočeti sa procesom transformacije uz podršku standardne stabilizacione politike.

I jedan i drugi pristup treba dobro analizirati. Sama analiza će nam pokazati koje su prednosti i koji nedostaci i jednog i drugog pristupa, što će nam na kraju dati dobru osnovu da razvijemo strategiju koja će svesti rizik implementacije strategije na minimum, a da pri tome postignemo pozitivne efekte tranzicije i povećanje konkurentnosti.

3. Konkurentnost tranzicionih privreda

Šesnaest tranzicionih zemalja centralne i jugoistočne Evrope u periodu delovanja, još uvek postojeće ekonomske i finansijske krize, zadržalo je, u proseku posmatrano, konkurentnost na istom nivou. Pri tome, pojedinačno posmatrano, dinamika u pogledu razvoja konkurentnosti kod ovih zemalja je nejednaka – dok neke zemlje smanjuju konkurentnosti kao posledica negativnih efekata krize, a druge stagniraju, a treće koriste postojeće okolnosti za unapređivanje konkurentnosti i time ostvaruju snažne pretpostavke za razvoj privreda u post-tranzicionom periodu [7].

	2008			2009			2010		
	Rang – UK	Rang – TZ	Indeks	Rang – UK	Rang – TZ	Indeks	Rang – UK	Rang – TZ	Indeks
Estonija	32	1	4.67	35	2	4.56	33	1	4.61
Češka	33	2	4.62	31	1	4.67	36	2	4.57
Poljska	53	6	4.28	46	4	4.33	39	3	4.51

Slovenija	42	3	4.50	37	3	4.55	45	4	4.42
Litvanija	44	4	4.45	53	6	4.30	47	5	4.38
Crna Gora	65	10	4.11	62	8	4.16	49	6	4.36
Mađarska	62	9	4.22	58	7	4.22	52	7	4.33
Slovačka	46	5	4.40	47	5	4.31	60	8	4.25
Rumunija	68	11	4.10	64	9	4.11	67	9	4.16
Letonija	54	7	4.26	68	10	4.06	70	10	4.14
Bugarska	76	12	4.03	76	12	4.02	71	11	4.13
Hrvatska	61	8	4.22	72	11	4.03	77	12	4.04
Makedonija	89	14	3.87	84	13	3.95	79	13	4.02
Albanija	108	16	3.55	96	15	3.72	88	14	3.94
Srbija	85	13	3.90	93	14	3.77	96	15	3.84
Bosna i Hercegovina	107	15	3.56	109	16	3.53	102	16	3.70
Prosek	64.1	8.5	4.17	64.4	8.5	4.14	63.2	8.5	4.21
Medijana	61.5	8.5	4.22	63.0	8.5	4.14	63.5	8.5	4.21

Tabela 3. Konkurentnost nacionalnih privreda tranzicionih zemalja

Izvor: Svetski ekonomski forum, Izveštaj o globalnoj konkurentnosti*UK – rang u odnosu na sve zemlje**TZ – rang u odnosu na tranzicione zemlje*

Prema kriterijuma Svetskog ekonomskog foruma, Estonija i Češka imaju najkonkurentnije nacionalne privrede od svih tranzicionih zemalja već duži niz godina. Uprkos krizi, ove zemlje su u velikoj meri zadržale visok nivo konkurentnosti, koji se odlikuje dobrim obrazovanjem, efikasnošću tržišta dobara i rada, solidnom razvijenošću finansijskih usluga i tehnološkom spremnošću.

U 2010. godini, treća među tranzicionim zemljama je Poljska, koja se može izdvojiti kao zemlja koja je najbolje iskoristila postojeću krizu da unapredi svoj relativan položaj. Poboljšanje relativnog položaja Poljske je rezultat – 1) reformi koje je preduzimala ova zemlja, i 2) pogoršanja položaja drugih zemalja. Prema budžetu EU za period 2007-2013. godina, Poljska će dobiti oko 67 milijardi evra iz EU fondova (13,2% bruto domaćeg proizvoda iz 2009. godine; oko 2% BDP godišnje), od čega će oko 10 milijardi biti uloženo – jedan deo je već uloženo – u putnu

infrastrukturu. Prema ocenama analitičara, priliv ovih sredstava u značajnoj je meri uticao da Poljska, uprkos kriznom okruženju, ostvari rast, a dalje investicije u infrastrukturu će dodatno unapređivati konkurentnost privrede u narednom periodu.

Od tranzicionih zemalja sa visokom konkurentnošću, tradicionalno se još izdvajaju Slovenija i Litvanija, koje su, ipak, u određenoj meri narušile svoju konkurentnost u kriznom periodu prevashodno kao rezultat slabijih makroekonomskih performansi. Od ostalih tranzicionih zemalja važno je ukazati na dve podgrupe zemalja koje se razlikuju sa stanovništa napretka, odnosno nazadovanja u konkurentnosti.

	Vrednost indeksa			Apsolutan rast		Relativan rast	
	2008	2009	2010	2010/2009	2010/2008	2010/2009	2010/2008
Albanija	3.55	3.72	3.94	0.22	0.39	5.9%	11.0%
Crna Gora	4.11	4.16	4.36	0.20	0.25	4.8%	6.1%
Poljska	4.28	4.33	4.51	0.18	0.23	4.2%	5.4%
Bosna i Hercegovina	3.56	3.53	3.70	0.17	0.14	4.8%	3.9%
Makedonija	3.87	3.95	4.02	0.07	0.15	1.8%	3.9%
Mađarska	4.22	4.22	4.33	0.11	0.11	2.6%	2.6%
Bugarska	4.03	4.02	4.13	0.11	0.10	2.7%	2.5%
Rumunija	4.10	4.11	4.16	0.05	0.06	1.2%	1.5%
Češka	4.62	4.67	4.57	-0.10	-0.05	-2.1%	-1.1%
Estonija	4.67	4.56	4.61	0.05	-0.06	1.1%	-1.3%
Srbija	3.90	3.77	3.84	0.07	-0.06	1.9%	-1.5%
Litvanija	4.45	4.30	4.38	0.08	-0.07	1.9%	-1.6%
Slovenija	4.50	4.55	4.42	-0.13	-0.08	-2.9%	-1.8%
Letonija	4.26	4.06	4.14	0.08	-0.12	2.0%	-2.8%
Slovačka	4.40	4.31	4.25	-0.06	-0.15	-1.4%	-3.4%
Hrvatska	4.22	4.03	4.04	0.01	-0.18	0.2%	-4.3%

Tabela 4. Analiza napretka u konkurentnosti

Izvor: Svetski ekonomski forum, Izveštaj o globalnoj konkurentnosti

U kriznom periodu, od 2008. godine, Albanija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina i Makedonija, su, uz već pomenutu Poljsku, značajno unapredile svoju konkurentnost. Visok rast konkurentnosti nacionalne privrede Albanije je rezultat pre svega obimnih javnih investicija – pretežno u putnu infrastrukturu – koje je ova zemlja preduzela u prethodnom periodu. Primera radi, u kriznim godinama, 2008. i 2009. godini, vrednost javnih investicija u Albaniji je iznosila 8,6% i 8,8% bruto domaćeg proizvoda, što je uticalo da ova zemlja, poput Poljske, ostvari privredni rast i u kriznom periodu. Dodatno, daljim reformisanjem javnog sektora Albanija je uspeła da unapredi svoje institucije (za dve godine ocena institucija je povećana sa 3,3 na relativno zadovoljavajućih 4).

Prema metodologiji Svetskog ekonomskog foruma, Crna Gora je ostvarila značajan napredak na polju konkurentnosti u gotovo svim segmentima, a najviše kada su u pitanju institucije – smanjena je državna regulacija, povećan stepen poverenja u političare i drugo – i infrastruktura – prema proceni Svetskog ekonomskog foruma značajno je poboljšana lučka infrastruktura. Koliko je zaista učinjeno na ovim poljima, a koliko je to rezultat percepcije anketiranih stručnjaka (shodno primenjenoj metodologiji) pokazaće vreme.

Makedonija je u proteklom periodu unapredila konkurentnost nakon sprovedenih značajnih reformi čiji su pozitivni elementi naročito vidljivi kada su u pitanju tržište rada (novim rešenjima dodatno je liberalizovano tržište rada u cilju dalje promocije investicija i zapošljavanja) i institucije (u određenoj meri je smanjeno oprećenje državnim regulacijom). Takođe, u proteklom periodu u Makedoniji je povećana upotreba naprednijih tehnologija.

Za razliku od ovih pozitivnih trendova, kod određenog broja zemalja zabeleženi su negativni trendovi. Ovo se prevashodno odnosi na Hrvatsku i Slovačku. Kada je Hrvatska u pitanju, kriza je uticala da se neki aspekti konkurentnosti pogoršaju kao što je makroekonomska stabilnost – Hrvatska ima visok nivo zaduženosti – ili efikasnost tržišta rada, koje je sada među najneefikasnijim u regionu. Pored ovih, institucije u Hrvatskoj nisu na visokom nivou usled prevelike opterećenosti poslovanja regulacijom od strane države i nedovoljno efikasnog sistema sudstva.

Kada je Slovačka u pitanju, njeno nazadovanje u konkurentnosti je rezultat nekoliko činilaca. Naime, u poslednjih nekoliko godina Slovačka je sinonim za uspešnu tranzicionu zemlju, s obzirom da je privukla veliki broj stranih investicija u strateškim sektorima i time uspeła da poveća izvoz i ukupnu privrednu aktivnost. Ipak, rast ovog dela privrede nije se u kritičnoj meri prelio na ostatak, gde još uvek postoje problemi, naročito kada je u pitanju prihvatanje naprednijih tehnologija od strane lokalnih preduzeća. Ovaj aspekt je za Slovačku posebno bitan, jer je ona sada na prelasku u inovacijama vođenu privredu, gde prihvatanje i razvoj tehnologija postoje najznačajniji faktor konkurentnosti. Takođe, finansijski sektor ove zemlje smanjio je svoju aktivnost u periodu krize, čime je smanjio manevarski prostor realnog sektora privrede da se bolje prilagodi novim okolnostima.

Zaključak

Trendovi u pogledu konkurentnosti kod tranzicionih zemalja ukazuju da je i u kriznom periodu bilo moguće unaprediti konkurentnost nacionalnih privreda, a time se i izboriti za bolju startnu poziciju za ubiranje plovoda novog talasa privrednog rasta nakon izlaska iz krize. Ipak, neka od negativnih iskustava ukazuju da je unapređenje konkurentnosti dugoročan proces. Posebnu pažnju potrebno je posvetiti visokoj produktivnosti zasnovanoj na inovacijama i razvijenom izvozu, kao i drugim faktorima koji će unaprediti ukupnu konkurentnost preduzeća.

Literatura

1. Sala-i-Martin, X., J. Blanke, M. D. Hanouz, T. Geiger, I. Mia and F. Paua, „The Global Competitiveness“.
2. Index: Measuring the Productive Potential of Nations“, u: Porter, M. E., X. Sala-i-Martin and K.
3. Schwab, The Global Competitiveness Report 2007-2008, Palgrave Macmillan, 2007, s. 3.
4. Porter, M. E, “The Five Competitive Forces That Shape Strategy“, Harvard Business Review, January 2008, s. 79-93.
5. M. E. Porter, „Competitive Advantage“, Ch. 1, pp 11-15. The Free Press. New York, 1985.
6. Horst S., The Transformacion of Eastern Europe, Institut fuer Weltwirtschaft, 1991.
7. Maksimović Lj., Transformacija društvenog preduzeća – svojinski aspekt, Ekonomski fakultet, Kragujevac, 1999. str 139 i 140.
8. www.fzzpr.gov.ba/dokumenti/aktuelno Konkurentnost Bosne i Hercegovine 2010.
9. www.sef.rs/tag/tranzicija